

Historicko-srovnávací analýza kurikulárních dokumentů dějepisu: výzkumné uchopení problematiky¹

Comparative historical research of school curriculum in history: research approach

Miroslav Jireček

Abstrakt: Příspěvek přibližuje disertační výzkum, který se zabývá vývojem vyučovacího předmětu dějepis na školách odpovídajících dnešní základní škole od roku 1918 do současnosti. Vývoj předmětu je analyzován na základě zkoumání základních kurikulárních dokumentů, zejména učebních osnov a učebních plánů. Krátce jsou nastíněna teoreticko-metodologická východiska, vymezeny základní pojmy, shrnut dosavadní stav řešení a poznání, nastíněny cíle výzkumu, metodologie (včetně kategoriálního systému), etapy výzkumu a charakter dat, které výzkum přináší.

Klíčová slova: dějepis, vyučovací předmět, kurikulum, učební plány, učební osnovy

Abstract: This doctoral thesis research concerns with development of school subject history in schools such as today's elementary school since 1918 to present. The development of the subject is analyzed by examining the basic curriculum, especially curriculum and teaching plans. There are briefly outlined theoretical and methodological starting points, defined basic concepts, summarized the current state of knowledge and solutions, outlines the research objectives, methods (including category system), stages of research and character data that research brings.

Keywords: history, school subject, curriculum, national curriculum

1 Úvod

Disertační práce, ze které vychází tento text, se zabývá vývojem vyučovacího předmětu dějepis na školách odpovídajících dnešní základní škole od roku 1918 do současnosti. Vývoj předmětu je analyzován na základě zkoumání základních kurikulárních dokumentů, zejména učebních osnov a učebních plánů. Tento příspěvek vychází z textů, které byly v nedávné době publikovány (Jireček, 2010), nebo se jejich publikování chystá (kapitola v publikaci, která bude vydána během podzimu 2011 v rámci projektu „NAME 2011“ (MUNI/A/1020/2010) – „*Nástroje pro monitoring a evaluaci kvality ve vzdělávání*“). Tam, kde není bližší prostor na přiblížení popisované problematiky, je na tyto příspěvky odkazováno.

¹ Příspěvek vznikl v rámci řešení projektu MUNI/A/1020/2010 *Nástroje pro monitoring a evaluaci kvality ve vzdělávání (NAME 2011)*. Jeho prezentace na konferenci byla podpořena Stipendijním fondem PdF MU. Příspěvek odpovídá svým charakterem tzv. working paper, tzn. sdělení informujícímu o probíhajícím výzkumu, podávající předběžné nebo dílčí výsledky, které budou v budoucnu publikovány v rámci disertační práce autora. Vznik a prezentace příspěvku byly podpořeny ze stipendijního fondu PdF MU.

2 Teoretická východiska

Vývoj zkoumání historie školních předmětů shrnuje uceleným způsobem ve své studii pro oblast Skandinávie Gudem (1999), který poukazuje na existenci tří různých vývojových stádií ve výzkumu historie školních předmětů:

- historicko-deskriptivní výzkum historie školních předmětů;
- přístup sociologie vzdělávání („Bildungssoziologischer Ansatz“) – vývoj školního předmětu je nahlížen jako pořadí určitých základních společenských představ („kódů“);
- výzkum historie kurikulárních teorií, myšlenek a pohybů – školní předměty jsou pojímány jako sociální konstrukt omezený historickými podmínkami.

Mezinárodním průkopníkem posledního z těchto směrů je Ivor Goodson (např. Goodson, 1999). U současných prací zabývajících se historií školních předmětů je patrný příklon ke zkoumání celkového kontextu vzdělávací historie. Vývoj daného školního předmětu, tzn. kurikulární reformy a jejich zavedení jsou zasazovány do společenských, kulturních a teoreticko-vzdělávacích rámců (srov. Gudem, 1999, s. 103).

3 Vymezení základních pojmů

Základní pojmy relevantní pro výzkum jsme vymezili na jiném místě (Jireček, 2010, s. 112–113). Zde proto pouze připomeňme, že předmětem našeho zájmu je vyučovací předmět dějepis, který je analyzován na základě zkoumání základních kurikulárních dokumentů, kterými pro naše potřeby rozumíme zejména učební osnovy a učební plány a další závazné dokumenty vydávané na státní úrovni. Práce sleduje časové období od roku 1918 až do současnosti. Toto období jsme blíže rozčlenili podle nejdůležitějších událostí a norem z oblasti školství, které vstoupily v tomto období v platnost (viz Jireček, 2010, s. 117). Objektem našeho zájmu jsou školy odpovídající dnešní základní škole. Ty nesly v průběhu vývoje různá označení (srov. Jireček, 2010, s. 117–118). Disertační práce, ze které vychází tento text, sleduje vývoj dějepisu na tomto hlavním proudu škol. Nižší ročníky škol středních jsou jako specifický proud vzdělávání ponechány stranou zájmu.

Sledovaný výzkum tedy analyzuje vývoj tzv. konstitutivního modelu (blíže Janík, Maňák, & Knecht, 2009, s. 31–33), který postihuje kurikulum tak, jak bylo vytvářeno představiteli státní vzdělávací, resp. kurikulární politiky. Konstitutivní model kurikula je zhmotnělý, fixovaný v kurikulárních dokumentech a stává se nástrojem k naplňování cílů ve vzdělávání. Tento model stanovuje závazné požadavky na vzdělání a na jeho zaměření, které by měly odpovídat dané společenské situaci.

Při analýze kurikulárních dokumentů se zabýváme výsledkem tzv. ontodidaktické transformace (blíže Janík, Maňák, & Knecht, 2009, s. 38–40), kterou realizují tvůrci kurikula. Ontodidaktická transformace spočívá v převedení oborových obsahů do obsahů kurikulárních. Ty jsou materializovány do kurikulárních dokumentů, proto jsou poměrně dobře uchopitelné pro účely různých analýz apod.

4 Shrnutí dosavadního stavu řešení a poznání

Průcha (2006, s. 114–115) konstatuje, že celkový stav výzkumu kurikula není uspokojivý. „Ve srovnání s tím, jak závažnou roli plní kurikulum ve všech typech formální edukace, není

výzkum tohoto fenoménu dostatečně rozvíjen“ (Průcha, 2006, s. 115). Odvolává se přitom na výsledky vlastního výzkumného šetření (srov. Průcha, 2005). Na tomto základě Průcha (2006, s. 122) konstatuje, že „současný výzkum kurikula u nás sice existuje, ale je (1) poměrně slabý a (2) velmi nevyrovnaný a některé důležité formy kurikula nejsou výzkumem pokryty vůbec“.

Shrnutí dosavadního stavu řešení a poznání problematiky z oblasti, kterou se zabývá disertační práce, ze které vychází tento text, jsme provedli ve výše zmíněných příspěvcích. Na tomto místě pouze připomeňme, že „kurikulární historie je mladá větev systematicko-historické pedagogiky jako předmět výzkumu a jako akademická disciplína“ (Gundem, 1999, s. 93). Výzkumu kurikulárních dokumentů je v současné době, v souvislosti se zaváděním nových kurikulárních dokumentů do praxe, věnována zvýšená pozornost. Tato pozornost je ale většinou věnována pohledu na současný stav, srovnávání současných dokumentů v jednotlivých zemích apod. Časté jsou tedy srovnávací analýzy (synchronní komparace), menší pozornost je věnována výzkumu vývoje kurikulárních dokumentů, tedy historicko-srovnávacím analýzám (chronologickým komparacím). Celkově je možné říci, že jsou relevantní teoretická pojednání a komparativní výzkumy rozptýleny a málo metodologicky rozpracované. Přitom Sweeting (2001, s. 226) a s odkazem na něj i Walterová (2006, s. 38) konstatují, že „soustředění se pouze na současný stav bez zřetele nebo s malou pozorností věnovanou vývojové dimenzi poskytuje úzké, ploché a povrchní výstupy“.

5 Cíle výzkumu

Cílem výzkumu je na základě systematického srovnávání kurikulárních dokumentů a kvalitativního i kvantitativního vyhodnocení výsledků odhalit, popsat a analyzovat základní trendy a vývojové tendence dějepisu jako vyučovacího předmětu na školách odpovídajících druhému stupni dnešních základních škol od roku 1918 do současnosti. Naplnění tohoto cíle má být dosaženo pomocí cílů dílčích:

- 1) analyzovat vývoj postavení dějepisu (samostatnost předmětu, časová dotace, interdisciplinární vazby předmětu a naznačení kooperace učitelů jednotlivých předmětů);
- 2) analyzovat vývoj cílů vyučovacího předmětu dějepis;
- 3) analyzovat vývoj obsahu vyučovacího předmětu dějepis.

Práce má ambici přinést ucelený pohled na tuto problematiku v kontextu širších souvislostí a proměn našeho školství. U každého časového období tak bude stručně popsána organizační stránka výchovně vzdělávacího systému, tj. v té době platná školská soustava, nejdůležitější školské normy, sledované stupně a typy škol apod.

6 Metodologie výzkumu, etapy výzkumu

Jako stěžejní metoda bude při předkládaném výzkumu použita historicko-srovnávací analýza, tedy metoda, která „společně s empirickým výzkumem edukační reality tvoří dva základní informační zdroje tvorby pedagogického vědění“ (Maňák, Švec, & Švec, 2005, s. 42). Historicko-srovnávací analýza bývá uváděna jako specifický typ kvalitativního výzkumu. V rámci této metody lze využít také některých kvantitativních výzkumných metod (Gall, Gall, & Borg, 2003, s. 514). „Využití této metody nebývá v současné pedagogice časté ani soustavné. V mnoha současných pedagogických pracích nacházíme historickosrovnávací hlediska jen sporadicky, často se omezují jen na vývoj úzce národní, anebo zcela chybějí“

(srov. Maňák a kol., 1994, s. 66). Častěji je tato metoda využívána v zahraničí, kde je také oproti naší literatuře lépe propracována (např. Gall, Gall, & Borg, 2003, s. 513–540; Sweeting, 2001 s. 225–243).

Analýza kurikulárních dokumentů, ze které vychází tento text, probíhá ve třech etapách:

- 1) zkoumání vybraných faktů v kurikulárních dokumentech, jejich deskripce, analýza a uspořádání;
- 2) chronologické srovnání (komparace) stanovených shod, podobností a rozdílů mezi zkoumanými pedagogickými jevy;
- 3) kritické zhodnocení výsledků předešlé analýzy a komparace – vymezení priorit, vztahů, závislosti a vlivů, které se podílely na změnách dějepisu jako vyučovacího předmětu; interpretace výsledků.

7 Kategoriální systém

Analýza cílů a obsahu vyučovacího předmětu dějepis bude provedena na základě kategoriálního systému. Pro analýzu cílů dějepisného vyučování využijeme zjednodušenou taxonomii cílových struktur v dějepisné výuce uváděnou Vratislavem Čapkem (zkráceně tabulka 1; blíže Čapek, 1974, 1994; Julínek a kol., 2004, s. 83–85). Cílová struktura zahrnuje sféry kognitivní, afektivní a sféru chování a jednání.

Tabulka 1

Sféry cílové struktury a jejich popis

Sféra cílové struktury	Popis sféry
Kognitivní sféra	- vědomosti (fakta, jevy, poznatky) – např. historická fakta o čase - dovednosti (pomocí nichž lze porozumět základním historickým faktům a jevům) – např. vyhledávat historické prameny a získávat z nich informace
Afektivní sféra	hodnoty, postoje – např. kultivace zájmu o dějepis
Sféra chování a jednání	např. schopnost orientovat se v současném světě

Pozn.: Zkráceno podle Čapek (1974, 1994).

Pro zkoumání vývoje obsahu vyučovacího předmětu dějepis jsme na základě studia odborné literatury (např. Julínek a kol., 2004) vytvořili kategoriální systém zahrnující pět kritérií (zkráceně tabulka 2; blíže viz Jireček, 2010, 120–123).

Tabulka 2

Kategoriální systém pro analýzu obsahu vyučovacího předmětu dějepis

Kritérium	Kategorie	Vymezení kategorie	
vývoj zastoupení dějin obecných (světových) a národních	obecné (světové) dějiny	sledují historický vývoj pouze určitých geografických oblastí	
	národní dějiny (v rámci dějin národních bude sledováno také zastoupení dějin regionálních)	dějiny jednotlivých národů, případně určitého státního celku, jehož jsou tyto národy organickou součástí	
vývoj zastoupení vybraných subdisciplín dějepisného vyučování	dějiny politické	a) politika vnitřní b) politika zahraniční c) politické teoretické názory	
	dějiny sociální	zkoumají lidskou společnost z hlediska sociálních procesů, trendů, struktur a jevů	
	dějiny hospodářské (ekonomické)	zabývají se tendencemi, faktory, vztahy a souvislostmi hospodářského rozvoje společnosti z ekonomického hlediska. Patří sem např.: zemědělství, průmysl, služby, lesnictví, lov, obchod, rozvoj dopravy a komunikace, dějiny řemesel, dějiny podnikání, dějiny bankovníctví apod.	
	dějiny duchovní kultury	vývoj náboženství, kultury, umění, vzdělanosti, myšlení, víry, etiky	
	dějiny vědy a techniky	objevy, technologický vývoj, významné osobnosti z této oblasti	
	poznatky z oblasti časové a prostorové orientace	periodizace dějin, vývojová linie dějin, prostorová orientace, znalost práce s mapou apod.	
vývoj zastoupení historie každodenního života běžného člověka a událostí historických	historie každodenního života běžného člověka	hmotná a duchovní kultura lidí v určitém období, v níž převažuje jevová stránka historické zkušenosti, konkrétní způsob života lidí	
	události historické	výjimečné události, které změnily způsob života lidí, jejich každodennost a přivedily jejich změnu	
vývoj zastoupení vybraných tematických celků	zvoleno 15 tematických celků z dějin národních a 15 z dějin světových – zde uvádím pouze příklady	vybrané tematické celky z dějin národních	Velkomoravská říše Český stát za Přemyslovců do r. 1198 Český stát za posledních Přemyslovců
		vybrané tematické celky z dějin světových	Starověký Egypt a Mezopotámie Starověké Řecko Starověký Řím
	dějiny pravěku	od počátků člověka do mladšího období doby železné	
	dějiny starověku	do r. 476	
	dějiny středověku	do r. 1492	
vývoj zastoupení jednotlivých časových období	dějiny novověku	do konce 1. sv. války	
	dějiny doby nejnovější	od konce 1. světové války	

8 Charakter dat

Na tomto místě není možné popsat do detailu výsledky, kterých bylo dosud v disertační práci, ze které vychází tento příspěvek, dosaženo. Na jiném místě (kapitola v publikaci, která bude vydána během podzimu 2011 v rámci projektu „NAME 2011“ (MUNI/A/1020/2010) – „Nástroje pro monitoring a evaluaci kvality ve vzdělávání“) jsme se pokusili, na příkladě srovnání několika kurikulárních dokumentů z období první republiky, nastínit podobu a charakter dat získaných prostřednictvím výzkumného nástroje, který jsme se zde pokusili ve stručnosti představit. Naším cílem bylo prezentovat výsledky z hlediska metodologie. Na tomto místě pouze připomeňme, že analýza se pohybuje na třech úrovních: (1) úrovni deskripce; (2) úrovni komparace a (3) úrovni interpretace. Čtenáře dále odkážme na výše zmíněnou kapitolu.

9 Závěr

V příspěvku jsme krátce nastínili teoreticko-metodologická východiska (základní pojmy, shrnutí dosavadního stavu řešení a poznání, cíle výzkumu, metodologie výzkumu včetně kategoriálního systému, etapy výzkumu) pro zkoumání vývoje vyučovacího předmětu dějepis na školách odpovídajících dnešnímu druhému stupni základních škol od roku 1918 do současnosti. Odkázali jsme na text, popisující charakter dat, které přináší nástroj, v krátkosti představený v tomto příspěvku.

Literatura

- Čapek, V. (1974). *Cílové struktury v dějepise a způsoby jejich prověřování*. Praha: SPN.
- Čapek, V. (1994). Otázky cílů, závěrů dějepisné výuky. In T. Jílek, et al., *Vybrané kapitoly z didaktiky dějepisu* (pp. 5–29). Plzeň: PdF ZU v Plzni.
- Gall, M. F., Gall J. P., & Borg, W. R. (2003). *Educational research an introduction*. New York: Longman publishers.
- Goodson, I. F. (1999). Schulfächer und ihre geschichte als gegenstand der curriculumforschung in angelsächsischen raum. In I. F. Goodson, S. Hopmann, & K. Riquarts (Hg.), *Das Schulfach als Handlungsrahmen. Vergleichende Untersuchung zur Geschichte und Funktion der Schulfächer* (pp. 29–46). Köln, Weimar, Wien: Böhlau.
- Gundem, B. B. (1999). Schulfächer und ihre geschichte als gegenstand der curriculumforschung in Skandinavien. In I. F. Goodson, S. Hopmann, & K. Riquarts (Hg.), *Das Schulfach als Handlungsrahmen. Vergleichende Untersuchung zur Geschichte und Funktion der Schulfächer* (pp. 93–107). Köln, Weimar, Wien: Böhlau.
- Janík, T., Maňák, J., & Knecht, P. (2009). *Cíle a obsahy školního vzdělávání a metodologie jejich utváření*. Brno: Paido.
- Jireček, M. (2010). Vývoj výuky dějepisu na školách odpovídajících dnešní základní škole od roku 1918 do současnosti z hlediska vývoje kurikulárních dokumentů. In T. Janík, P. Knecht, & P. Najvar et al., *Nástroje pro monitoring a evaluaci kvality výuky a kurikula* (pp. 111–124). Brno: Paido.
- Julínek, S. et al. (2004). *Základy oborové didaktiky dějepisu*. Brno: PdF MU v Brně.
- Maňák, J. et al. (1994). *Kapitoly z metodologie pedagogiky*. Brno: PdF MU v Brně.
- Maňák, J., Švec, Š., & Švec, V. (2005). *Slovník pedagogické metodologie. Pedagogický výzkum v teorii a praxi*. Brno: MU v Brně a Paido.
- Průcha, J. (2005). Český pedagogický výzkum: problém využitelnosti produktů. In *Pedagogický výzkum: Reflexe společenských potřeb a očekávání? Sborník z XIII. konference ČAPV* (pp. 11–16). Olomouc: PdF UP.

- Průcha, J. (2006). Výzkum kurikula: aplikované přístupy. In J. Maňák, & T. Janík (Eds.), *Problémy kurikula základní školy* (pp. 113–127). Brno: MU v Brně.
- Sweeting, A. (2001). Doing comparative historical education research. In K. Watson (Ed.), *Doing Comparative Education Research Issues and Problems* (pp. 225–243). Oxford: Oxford University, Symposium Books.
- Walterová, E. (2006). *Srovnávací pedagogika. Vývoj a proměny v globálním kontextu*. Praha: UK v Praze.

Kontakt

Mgr. Miroslav Jireček
Masarykova univerzita
Pedagogická fakulta, katedra historie
Poříčí 9, Brno 603 00
e-mail: 135695@mail.muni.cz

Bibliografické údaje

Jireček, M. (2011). Historicko-srovnávací analýza kurikulárních dokumentů dějepisu. In T. Janík, P. Knecht, & S. Šebestová (Eds.), *Smíšený design v pedagogickém výzkumu: Sborník příspěvků z 19. výroční konference České asociace pedagogického výzkumu* (s. 243–249). Brno: Masarykova univerzita.

Dostupné z: <http://www.ped.muni.cz/capv2011/sbornikprispevku/jirecek.pdf>

doi: 10.5817/PdF.P210-CAPV-2012-18